

SZACSVAY ÉVA

A HUNYAD MEGYEI REFORMÁTUSOK ÖRDÖGEI A 17–21. SZÁZADBAN

A közelmúlt egyháztörténeti, mikrotörténeti forrásainak feltárása jelentős új kutatási lehetőségeket nyitott meg a néprajz-folklorisztika kutatói számára. Ilyen lehetőség rejtőzik a hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztereinek három kötetében és parciális zsinatainak jegyzőkönyveiben (Buzogány–Ősz összeáll. 2003, 2005, 2007a, 2007b). Jelen áttekintésemben a parciális zsinatok forrásanyagából kisírelem meg feltárni az ördög és a hozzá kapcsolható hit-és hiedelem anyagot (Buzogány–Ősz összeáll. 2007b).

ÖRDÖG, BOSZORKÁNY, VARÁZSLÁS A FORRÁSOKBAN

1. 1690. március, Vajdahunyd: p. 32. „Mivel secundum evangelicam doctrinam ac etiam copulam carnis ketten minekünk egy testté kell lennünk, azminthogy egy test is voltunk mindaddig, míg erkölcsében a domina Incta, az ördögnek és a testnek is után megvesztegetettvén, az szent ecclesianak jó rendtartása szerint, egyszer nekem adott hitit és hozzám tött kötelességét sem tartván, nem laedálta és violálta.”

2. 1692. március, Déva: p. 39. „2. Sok ízben halálomra igyekezett, a császár öfelsége szekeresstét étczakának idején reám küldötte, aranyacsakámat, tallérocakámat elveték, magam is meg akartanak ölni. 3. Az Úr Istentől vagyok életben, de tetőlled holt, mellyet doceálok. 4. Bőjősbájós boszorkányokhoz folyamodott, azok által akart guzuzsoltatni, és magának is az Ictanak vagyon akarattya az elválásra.”

3. 1695. június, Marossolyomos: p. 60. „4. Edgyütt való lakásunkban nem istenes, sőt tilalmas utakon v aló békességet és szeretetet akart közöttünk (varázslása által) szerezni, confugiálván némely asszonyemberekhez, hogy egy halat mérvén vagy mértvén szemérem testéhez (ha ki ezt cselekedhetné, ajándékot venne őkegyelmétől)

és azt megsüttetvén velem étetné meg, és így a szeretet közöttünk vigeálván, durálhatna, mely mind Isten, mind emberek törvényével ellenkezik.”

4. 1698. október, Déva: p. 87. „Borsai Ábrahám és Kéméndi Éva, felesége között való pacificatio, his conditionibus: 1. Hogy feleségét soha többé amaz ördög scholajából kikölt szitkokkal nem szidja. 2. Magát a korcsmákon való részegeskedéstől, italtól megójjja, hanem ha találna hozatni is bort, mint más emberséges emberek, feleségével mértékletesen él.”

5. 1699. október, Déva: p. 90. „A domina Incta pedig Istenünknek szent parancsolattját, politiai és canonicumi törvényeket posthabeálván, attá vót magát idegen férfiakhoz, ágyamnak fertőztetőjévé, szent házasságonnak rontójává lett. Ehhez accedált varázslók után való küldése, azokkal való tanácskozása, ellenem való hitetlensége, és ami nagyobb, életemnek elfogyatására való el-tökéllett szándéka...”

6. 1699. december, Déva: p. 94. „Mind ebből, mind a második relatoriából ajándékozási, varázslók után való járási, ura élete elfogyatásában való munkái, szeméremtestében gyűrt vajás pogácsá-nak urával való megéttetése és egyéb sok rendbeli ura veszedelmére való babonái, más országra idegen személyvel való elsőkékre való igyekezeti constálnak.”

7. 1705. június, Kéménd: p. 110. „Mi ezért ennyi időnk alatt testi késértetekre kitéttett állapottját és azidők alatt maga megtartózkodását s tiszta életét iffjuai állapotjához képest megtekentvén, nem is látván által teljességgel semmi úttját-módgyát együtt való lakozásoknak, jobbnak ítéltük meg separatio által való angyali életeket, hogysem mint vagy együtt ördögi angelice, quam conjunctus diabolice vivere.”

8. 1710. március, Nagyrápolt: p. 112–113. „Deliberatum: Tiszteletes Jenei Sámuel Uramnak kívánságát Szent Társaságunk helyesnek és Idvezitőnk parancsolattja szerint valónak ítélvén és találván, minthogy mind közönségesen, mind penig személy szerint az igaz atyafiui szeretetnek szeretői vagyunk, akarván ezzel is magunkat az ördög országának tagjaitól (kiknek emblemájok a gyűlölség és versengés) discriminálni.”

9. 1712. március, Hátszeg: p.116. „Deliberátum: Általlatta Szent Társaságunk hiteles embereknek relatiojokból, hogy az Actrix a szülei és atyafiai erőszakosan adták férhez, amely erőszakos férhezmenetele az Actrxnak nem szeretetet, hanem ördögi gyűlölséget szült, úgy hogy néha tentáltak fenyegetéssel, veréssel és vasban járással az atyafiak, hogy az Actrix az Inctusval lakjék, de sine fructu, most is halált intentál inkább magának, hogysem visszamenjen.”

10. 1712. november, Rákosd: p. 120. „Deliberátum: Mivel Nemes László amiolta Ribitzei Júliával öszveköltének, erőszakosan esvén a dolog, igyekezett Szent Társaságunk azon, hogy az ördögi gyűlölséget a menyecskében sedálja. Próbáltunk intéssel, azután fogsággal, vasban való járással, de semmiképpen nem lehetett, sőt a menyecske extremumot is tentált, hogy magát meg akarta ölni.”

11. 1713. november, Bajesd: p. 131. „de megbékélhetetlen ördögi gyűlölség lévén közöttök,„Sőt a menyecske azt mongya, készebb az oláh vallásra állni, vagy bujdosóvá lenni, hogysem az urához visszamennyen.”

12. 1714. március, Vajdahunyad: p.134. „Régtül fogva való bajoskodása vagyon Szent Társaságunknak két értetlen, és ördögi gyűlölséggel egymás ellen gerjedező új házások.”

13. 1717. október, Algyógy: p. 159. „Velem együttlakni nem akar, rossz, feslett erkölcsű [...] idegen emberekkel való csókolódása, [...] a rác milícia táborába jár, ördöggel cimborálódott, hogy gyermeke ne legyen, [...] hamisan esküd, soha nem szeretett...”

14. 1718. március Lozsád: p. 161. „...magát feslett erkölcsével megmocskolván,....adta magát olly személyekhez és ördög munkásaihoz akikkel az Istennek törvényét, házassági szent kötelességét megfertőzte, [...] mert bővs-bajos boszorkányokhoz és az ördög munkájához folya-modott...”

TÁJ ÉS NÉPE

Hunyad megye a történeti Magyarország déli és keleti peremén a Hunyad-Zaránd vidékét jelentette, határvidék, amely sok-etnikum, felekezet együttélését kellett megvalósítsa, a határvidékek katonai, közigazgatási funkcióival a középkor feudális társadalmi és gazdasági viszonyai között. Magyar, székely kismemesi, katonai, királyi felügyelet alatt élő népessége a folyamatosan beérkező, beköltöző agrár és hadi szolgálatban is álló román népességgel vegyült (Kósa–Filep 1975: 120–121, Kósa 1991: 382–384, Vass 2012). Kistájakra bontva Kósa László a „Dél-erdélyi szórványok” megjelölést Hunyad, Szeben Nagykovácsfalva megyei magyarságra bontja. „Hunyad Erdélynek a Balkán felé megnyitottabb vidéke, a románság egyik legkorábbi szállásterülete, erdélyi szétraajzásának fontos centruma, továbbá a késő középkorban fejlett kultúrájú vidék...” „...az itteni szórványmagyarság népi kultúrájában és nyelvjárásában az erdélyi átlagos mértéknél nagyobb a román befolyás.” (Kósa 1991: 383.) Az 1918-as határok szerint érdemes e vidéket vizsgálni és a jelen kutatásokban a népi kultúrára koncentrálva bemutatni, milyen most e táj kultúrája. Kiemelkedő munkájában Vass Erika kutatta és feldolgozta Hunyad megye falvainak jelen állapotát ebben a munkájában a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye 1863-as és a Hunyadi Református Egyházmegye 2012-es térképein bemutatta a települések elfogyásával a kutatás dilemmáit, az 1920-as magyar területi veszteség valóságát (Vass 2012: 72–73). A 19. század az az időszak, amikor a paraszti-népi kultúra megjelenik a kutatásban, és az az időszak, amelyben felgyorsul az iparosodás, gyors változásokat hozva a falvak és kisvárosok, mezővárosok életmódjában (Kósa 1991: 384).

A tájak felekezeti helyzete Erdély viszonylatában is rendkívül bonyolult mozaikos képet alkot, de például az erdélyi magyar egyházak földrajzi rendszerét és történetét áttekinthetően már 1992-ben közreadja egy lelkészekből alakult kutató csoport. Ebben világosan megjelenik a Dél-Erdélyt jelentő református és katolikus egyházkerületek rajza (Kósa 1991: 384).

A PARCIÁLIS ZSINATOK IRATAIBAN ÖRDÖGÖT TARTALMAZÓ FALVAK

Az ördög megjelenése az alábbi falvak végzéseiben olvasható: 1. Vajdahunyad, 2. Déva, 3. Marossolymos, 4–6. Déva, 7. Kéménd, 8. Nagyrápoly, 9. Hátszeg, 10. Rákosd, 11. Bajesd, 12. Vajdahunyad, 13. Algyógy, 14. Lozsád.

Vass Erika kötetében az 1850-es etnikai térképen e falvak akkor az alábbi megoszlást mutatták (Vass 2012: 71): Vajdahunyad 66% román, 15% magyar, 12% szász; Déva 49% román, 24% magyar, 12% szász; Marossolymos nem szerepel a térképen, a szomszédságában fekvő Marosillye 76% román, 19% magyar; Kéménd 20% magyar, román falu; Nagyrápoly 15% magyar, román falu; Hátszeg 52% román, 14% magyar; Rákosd mezőváros, 77% román.

A magyarság aránya e Hunyad-megyei falvakban a következő: Déva 24%, Rákosd 23% Kéménd 20% , Marosillye 19%, Nagyrápolt 15%, Vajdahunyad 15%, Hátszeg 14%. A térkép az 1850-es népszámlálás alapján készült, jól tükrözi a megye etnikai viszonyaiban a románység fölényes többségét, a magyarság maximum negyedrésnyi, és az arányok 1863 és 2012 között eltűnő falvak lajstromaivá válnak (Vass 2012: 69). Az etnikai-nyelvi helyzettel bonyolultabban alakult a táj felekezeti összetétele, ortodox 416897, görögkatolikus 4684, római katolikus 21352, református 11466, ágostai evangélikus 159, zsinat-presbiteri evangélikus 295, unitárius 820, izraelita 104, baptista 6488, pünkösdista 16409, adventista 1222, evangéliumi keresztény 644, óhitű keresztény 190, román katolikus 181 egyéb 4801: az adatsor 2002-ben készült, 2009-ben vált publikussá (Varga 2009, idézi Vass 2012: 23). A felekezetek közti mozgásnak 21. századi hullámaikat mutató statisztika Vass Erika kutatói tapasztalata szerint a kisegyházak baptista, pünkösdista stb. térhódításával, az életmód rohamos átalakításával értelmezhető, főleg az ortodoxok térnek át valamelyik neoprotesztáns egyházhoz, amely feloldja az ortodoxok és reformátusok közötti éles határvonalat, a nyelv szerepe háttérbe szorul, nemzetiségtől függetlenül egy közösségbe járnak a hívek, a román nyelv jut szerephez (Vass 2012: 29). A folyamat a városiasodás része.

A KULTÚRA VÁLTÁSAI

Forrásaink abból a 17–18. századból származnak, amelyben már elválik a magas és népi kultúra. Burke a népi kultúra változását a politikával hozza kapcsolatba, „Amikor Luther a »német nemzet« fejedelmeihez és nemeseihez fordult, a teológiai vita politikai töltetet kapott. Az uralmon levőknek el kellett dönteniük, hogyan viszonyuljanak a reformációhoz, Luther megszólította a »Herr Omnes«-t is, így nevezte a „közembert és ezt ellenfelei sem kerülhették meg.” (Burke 1991: 303.) Burke nem a népi kultúra leszakadásáról, hanem „a felső osztályok kivonulásáról a népi kultúrából” értekezik. „A papságnak, a nemességnek és a burzsoázisának megvolt a maga sajátos oka, hogy eltávolodjon a népi kultúrától.” (Burke 1991: 303.) E folyamatban a papság a reformáció révén megemelte iskolai képzését az egyetemig, míg a katolikus reform papneveldeket működtetett. „A régi típusú plébánost, aki ünnepek idején maszkot öltött, táncolt a templomban és a szószékről tréfálkozott, felváltotta az új típusú plébános, aki műveltebb volt, a társadalmi ranglétrán magasabban és nyájától távolabb állt.” (Burke 1991: 319.) A szétválás ilyen erővel csak Európa Nyugati felén történt, ahol esetenként a köznép más nyelven is beszélt. „A művelt és a népi kultúra közötti növekvő szakadék még nyilvánvalóbban látszik a boszorkányok esetében.” (Burke 1991: 319.) Bahtyin François Rabelais művészete révén a középkor és a reneszánsz népi kultúráját idézi fel: az utcai misztériumokban a népies jelenetek diablerie-k spontánok, az ördögök már korábban futkosnak a városban, a környező falvakban, a színtér nincs elválasztva a hallgatóságtól, verekednek, tartalmilag a megszokott világrend felfüggesztése, a lakodalmiság a meghatározó, például 1500 körül Amiens városában néhány pap és laikus személy beadványt szerkesztett, amelyben a „passiójáték” megrendezésére kérnek engedélyt, s külön nyomatékkal kérelmezték, engedélyeztessék számukra, hogy „az ördögök az utcán futkossanak” (faire courir personnes des diables) (Bahtyin 2002: 283–285).

Kelet-Közép-Európában élénk hitviták tartották fenn a durva, vagy éles beszédet, amely inkább az indulatok, mint a műveltség következményei voltak. És lelkészek a török

idők viharaiiban más köznepokok éltek üldözött, felegetett falvak gyülekezeteiben. Méliusz Juhász Péter debreceni református püspök 1561-es prédikációs kötetében írja: „...ti átkozott pápisták, pápa majmai, oltáros, bálványképes, ostyás nép az Jehova házában sok kurvaságot, lelki paráznság jegyét építetek fel, akiért Isten megver” (Bitskei 1978: 69).

A folyamat egyik oldalán a szétválás, majd a leszakadt hagyomány felemelése a nagy-hagyományba következik, és ezt a folyamatot a modernizáció mindenütt átalakítja, elpusztítja a „hagyományos” helyi műveltségeket (Hofer 2009: 223).

Vajon lehet-e a jelenben képet kapni arról a Hunyad-megyei kultúráról, vagy annak maradványairól, amelynek forrásait olyan nagy számban sikerült feltárni? „A népi kultúrák modelljei így is mindenütt »nemzeti látószögből«, illetve »etnikus látószögből« készültek.” – fogalmazza meg Hofer Tamás a népi kultúrák modelljeivel foglalkozó tanulmányában (Hofer 2009: 225). „Kelet-Közép-Európa falvaiban még élt a lokális közösségek által hordozott szájhagyományozó műveltség, amikor a kiépülő nemzeti műveltségek magasabb emeletein értelmiségiek, művészek a népi kultúra fogalmát, modelljét megalkották.” Hofer Tamás megfogalmazásából kiemelném a *szájhagyományozás* szerinti meghatározást, amely figyelmeztet e kultúra kutatásának sajátos módszerére (Hofer 2009: 225). Két aggály fűződik e gondolatsor alapján vállalkozásunkhoz kapcsolódva: vajon a 19. század végén még a modernizáció előtt, kezdeteinél megjelent Hunyad-megyei néprajzi tanulmányok a magyar nemzeti kultúrát konstruálták-e (lásd a millenniumi kiállítás hunyadi román háza), és vajon a levéltárban megőrzött református egyházi iratok kapcsolatba hozhatók-e az ottani népi kultúrával? A kérdés bonyolult történeti tájban vetődik fel, amely esetében bonyolult etnikai és felekezeti viszonyok teszik kérdésessé a „nemzeti” formáció alakulását, és a „modernizáció” kérdését is. Vass Erika Rákosdra vonatkoztatva Varga E. Árpád nyomán az 1850–2002 között 10 felekezet statisztikáját mutatja be, és nyolc etnikum jelenlétét, arányait és annak változását a kutatott időben (Vass 2012: 251–252). Jelentős tanulmány mutatja be e bonyolult helyzetben a források felekezeti értelmezésének lehetőségeit. Egy 1694-es alpestesi vizitáción a lelkész azzal vádolja egyháza tagját, hogy „oláhok bolondságaiban, szarvashordozásban elegyíti magát” (Buzogány-Ősz 2007: 14), amely profán állatalakoskodó szokás a Hajdúságig is „elterjedt”, de az egyházi rítusok kérdésében is felmerülnek kérdések, a vegyes házasságban élő asszony számára az úrvacsora „nem halálra készítés” (büntől megváltó), hanem „az ő szokások szerint babona üzés” (Buzogány-Ősz 2007: 14), azaz az ortodox egyház ördögűző eljárás szertartásainak felelne meg. Ez utóbbiról, mint búcsújárásokat indukáló tömeges részvételt jelentő szertartásról a rendszerváltást követő legújabb időben oroszországi kolostorokból, templomokból tudósít Komáromi Tünde (Komáromi 2010).

Jelen kutatásaink a modernizáció által átalakított kultúrák megragadásával, megrajzolásával folynak, és/vagy kézbe veszik a levéltárak még ismeretlen iratait, hogy azoknak néprajzi, népeleti értelmezéseivel pótolják a hiányokat. A jelen megfigyelése és a kikérdezés kiegészítheti a közzétett írott forrásokat, és kijavítja azt a megfontolást, hogy a kora újkori periratok, vizitációk iratai, zsinati ítéletek egy kultúra negatív, depressziós képét adják. (Kósa 2014: 315–318). Kivételt jelent esetünk, ahol a kutató, Vass Erika Buzogány Dezső és Ősz Sándor Előd református egyházi iratait megismerve, 2006–2012 között bejárva Hunyad megye falvait, az interjú eszközeivel bemutatta e bonyolult hagyományoktól és a jelen felekezeti mozgalmaitól színes táj reformátusságának vallási életét, amelyet a korai források mellett a mai életmód, mentalitás képeivel értelmez. A 17–21. századig ívelő bemutatás emberileg pozitív, társadalomrajzában azonban a súlyos történelmi események nyomán meglehetősen borús. Forrásainkban homályosan jelenik meg a magas- és népi kultúra határa.

AZ ÖRDÖG MEGJELENÉSE A ZSINATI VÉGZÉSEKBEN

AZ ÖRDÖG A TEST ÉS LÉLEK BIRTOKÁBAN A HÁZASSÁGOK MEGRONTÓJA

Vajdahunyadon 1690 márciusában és 1714 márciusában házasságok bomlanak fel az ördög hatalmába került házaspárok miatt:

„azminthogy egy test is voltunk mindaddig, míg erkölcsében a *domina Incta*, az ördögnek és a *testnek* is után megvesztegetettvén, az szent ecclesianak jó rendtartása szerint, egyszer nekem adott hitit és hozzám tölt kötelességét sem tartván, nem laedálta és violálta” olvassuk a végzésben, az 1714-es szöveg a gyűlölség, mint lelki ok van az ördög hatalmában, szemben a 24 évvel korábbi esettel, ahol a test kerül az ördög hatalmába. A vád: erkölcsi kiváncsóság meg nem felelés, a férjtől való távolmaradás.

Déván négy ítélet szól házassági kapcsolatok ördög szerinti megromlásáról:

1692. március, a férj panasza: „...*Bőjősbájos boszorkányokhoz* folyamodott, azok által akart *guruzsoltatni*, és magának is az Ictanak vagon akarattya az elválásra.”
1699. október: „A *domina Incta* pedig Istenünknek szent parancsolattját, politiai és canonicumi törvényeket posthabeálván, atta vót magát idegen férfiakhoz, ágyamnak fertőztetőjévé, szent házasságomnak rontójává lett. Ehhez accedált *varázslók után való küldése*, azokkal való tanácskozása, ellenem való hitetlensége, és ami nagyobb, életemnek elfogyatására való eltökéllett szándéka”. Mindkét perben *varázslás* révén történik a szakadás.
1699. december: „Mind ebből, mind a második relatoriából ajándékozási, varázslók után való járási, ura élete elfogyatásában való munkái, szeméremtestében gyűrt vajjas pogácsának urával való megéttetése és egyéb sok rendbeli ura veszedelmére való babonái, más országra idegen személlyel való elszökésre való igyekezeti constálnak.” A varázslás és kapcsolatos babonás, mágikus eljárások szintén a házasság megromlásának, a menekülésnek eszközei.
1699. december, Déva: az előbbi per folytatása, talán lezárása, tárgyi, rítusos mágia volt a persorozat tárgya.

Marossolyoson a megromlott házasság megjavítása érdekében alkalmazható cselekvések az asszony oldaláról indultak, de a szeretet ilyen módon történő megidézése Isten ellen való:

1695. június 4. „Edgyütt való lakásunkban nem istenes, sőt tilalmas utakon való békességet és szeretetet akart közöttünk (varázslása által) szerezni, confugiálván némely asszonyemberekhez, hogy egy halat mérvén vagy méretvén szemérem testéhez (ha ki ezt cselekedhetné, ajándékot venne ökegyelmétől) és azt megsüttetvén velem étetné meg, és így a szeretet közöttünk vigeálván (virágozva), durálhatna (tarthatna), mely mind Isten, mind emberek törvényével ellenkezik.” Nyelvi és cselekvő mágia varázsló asszonnyal van jelen.

Kéménd, a bizottság elfogadja az asszony válási kérelmét, mert e nélkül a házasság az ördögé lesz:

1705. június: „Mi ezért ennyi idők alatt testi késértetekre kitettett állapotját és azidők alatt maga megtartózkodását s tiszta életét iffjui állapotjáéhoz képest megtekéntvén, mi is látván által teljességgel semmi úttját-módgyát együtt való lakozásoknak, jobbnak íteltük meg separatio által való angyali életeket, hogysen mint vagy együtt ördögi angelice, quam conjunctus diabolice vivere.” A válás javaslása viszonylag szokatlan döntés, de így elkerülhető egy megromlott ördögi házasság.

Hátszeg:

1712. március: „Deliberátum: Átallátta Szent Társaságunk hiteles embereknek relatiojokból, hogy az Actrix a szülei és atyafiai erőszakosan adták férhez, amely erőszakos férhezmenetele az Actrxnak nem szeretetet, hanem ördögi gyűlölséget szült, úgy hogy néha tentálták fenyegetéssel, veréssel és vasban járással az atyafiai, hogy az Actrix az Inctusval lakjék, de sine fructu, most is halált intentál inkább magának, hogysen visszamenjen.”

Rákosd:

1712. november: „Deliberátum: Mivel Nemes László amiolta Ribitzei Júliával öszveköltének, erőszakosan esvén a dolog, igyekezett Szent Társaságunk azon, hogy az ördögi gyűlölséget a menyecskében sedálja. Próbáltunk intéssel, azután fogsággal, vasban való járással, de semmiképpen nem lehetett, sőt a menyecske extremumot is tentált, hogy magát meg akarta ölni.”

Bajesd:

1713. november: „...de megbékélhetetlen ördögi gyűlölség lévén közöttök [...]. Sőt a menyecske azt mongya, készebb az oláh vallásra állni, vagy bujdosóvá lenni, hogysen az urához visszamenyen.”

Algyógy:

1717. október: „Velem együttlakni nem akar,rossz, feslett erkölcsű [...] idegen emberekkel való csókolódása, [...] a rác milícia táborába jár, ördöggel cimborálódott, hogy gyermeke ne legyen, [...] hamisan esküd, soha nem szeretett...”

Lozsád:

1718. március: „...magát feslett erkölcsével megmocskolván, [...] adta magát olly személyekhez és ördög munkásaihoz akikkel az Istennek törvényét, házassági szent kötelességét megfertözte [...]. Mert bóvs-bájos boszorkányokhoz és az ördög munkájához folyamodott...”

AZ ÖRDÖG A TÁRSASÁGI LÉT MEGRONTÓJA, A GYŰLÖLSÉG TEREMTŐJE

Nagyrapolt:

1710. március: „Deliberatum: Tiszteletes Jenei Sámuel Uramnak kívánságát Szent Társaságunk helyesnek és Idvezítőnk parancsolattya szerint valónak ítélvén és találván, minthogy mind közönségesen, mind penig személy szerint az igaz atyafiui szeretetnek szeretői vagyunk, akarván ezzel is magunkat az ördög országának tagjaitól (kiknek emblemájok a gyűlölség és versengés) discriminalni.” A gyülekezeti életet rontó viszálykodás elhárítása.

A FORRÁS-SZÖVEGEK ÁTTEKINTÉSE

Vizsgálatunkat csupán az ördög értelmezések feltárása érdekében folytattuk, ezért a távolabbi kapcsolatait e fogalomnak nem vettük számba. Az egykori ördög fogalommal a boszorkányság és a varázslás köthető össze, az előbbi két jegyzőkönyvben, egy helyen az ördög mellett, az utóbbi is egy helyen, együtt a boszorkány-megnevezéssel fordult elő.

A források a Hunyad-Zarándi református egyházmegyében két korszakba csoportosíthatók, az 1686–1719 között (33 év) és mintegy száz év után 1810–1815 (5 év) közötti évek jegyzőkönyvei. Boszorkány, ördög, varázslás tárgykörében csak az iratanyag korai, első csoportjában találunk elfordulásokat, mindösszesen 14 jegyzőkönyvben. A vizsgált mindkét időszakban összesen 369 ügyet tárgyaltak a Partialis Zsinatokban, amely a lelkeszi nemesség fóruma volt. Ebből 250 ügy házassági volt, a zsinat működésének legfontosabb hajtó ereje a válókeresetek tárgyalása volt (Buzogány-Ősz 2007: 8). Ezek az adatok rávilágítanak a boszorkányság, ördög és varázslás előfordulásának igen kis méretére, és magyarázzák, hogy egy híján valamennyi, azaz a talált 14 a felboruló házastársi viszonyokban jelenik meg. Vegyesen nemes, birtokos és szegény, szolgasorsú társadalmi rétegek körében – azon személyek révén, akiket boszorkányként, ördögi asszonyként ismertek. A forrás a kultúrának ezt a szegmensét, elemeit mindkét társadalmi rétegben mutatja, a második korszakban azonban a jegyzőkönyv-készítés módja, szabályai megváltoznak, nem idézik már fel a vallomások szövegeit, hanem rövid összesítésben adják elő az elhangzottakat, egyfajta „jogi nyelv” is megjelenik már. Nem arról van tehát szó, hogy 1810 után megszűnik az ördög, boszorkány hit, hanem, hogy ezekben a forrásokban, egyfajta hivatali rend már nem engedi megjelenni, azaz az elit kultúra szabályozza az írásba kerülő szövegek egyházi, jogi karakterét, rendjét. Így is e források kitűnő betekintést nyújtanak a házasságok mindennapjairól, házasság-kötések rendjéről, vagyoni-gazdasági viszonyairól egy sajátos kulturális régióban, a 17–18. században. Még akkor is, ha e jegyzőkönyvek házasságok kudarcait, sikertelenségének eseteit tartalmazák és a tájban súlyos, 20-30, vagy még kevesebb százalékos magyar kisebbség, népesség mindennapjaihoz tapadnak.

KUTATÁSOK ILLESZTÉSE

A 19. század végén, a 20. század elején két jelentős kutató dolgozott Hunyad megye területén.

Jelentős publikációkat tett közzé Téglás Gábor Hunyad megyéből. 1848-ban született Brassóban, 1916-ban halt meg Budapesten. Nagyenyeden a Bethlen Gábor kollégiumban tanult, majd Budapesten végezte bölcsészettudományi tanulmányait. 1871-ben Dévára nevezték ki. 1883–1904 között igazgatója a királyi magyar főreáliskolának. Geológiai, természetrajzi kutatásokat folytatva alakult ki régészeti érdeklődése, 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta. A Hunyadvármegyei Régészeti Társulat alapításától a Múzeum igazgatója, tagja a Földrajzi Társaságnak az Országos Embertani és

Régészeti Társaságnak és a Néprajzi Társaságnak.¹ A néprajzi kutatások számára értékes bányatörténeti, és Dél-erdélyi etnográfiai kutatásai.²

Kolumbán Samu 1861-ben született Olasztelken, etnográfus, tanár, Székelyudvarhelyen, majd Budapesten tanult, 1908-ban halt meg Pesten. 1886-tól a dévai állami tanítóképző tanára publikációiban Hunyad megye népnyelvi-néprajzi viszonyait tette közzé, jelentős számú tanulmányai között néhány Hunyad megyei tanulmánya nem csak iskolai magyarnyelv-oktatásának a soknyelvű vidéken kialakítandó módszerek kérdéseivel foglalkozik, székely-csángó kutatásai mellett Lozsád folklór anyagából publikált fontos dolgozatokat.³

Téglás Gábor 1897-ben a Jorgován monda román Zsil völgyi és a magyar Cserna-vidéken ismert változatát teszi közzé (Téglás 1897: 202–204). Szinte Gábor és Téglás István társaságában tett természettudományos terepbejárás alkalmával került a Retyezát vidékére, Nagymező községbe. A határ közelében román pásztorok mesélték el a Jorgován mondát. Az Oksele és Sorbele hegység alatt fekvő havasokon mesélték el a „népszabadság és hősi elszántság” megszemélyesítőjének, Jorgovánnak mondáját. A dévai várhegy sziklásáról réges-régen egy sárkány (Smeur) rettegésben tartotta a vidéket. A szemközti hegyen, az arany sziklavár ura Jorgován megunt a sárkány ténykedéseit, látva a sok szenvedést a sárkány elpusztítására szánta el magát. Kerített egy erős acél kardot, felpattant a táltos lovára, amely a dévai hegyig repítette, de a sárkány elmenekült. Lova nagyot ugrott, elérte a sárkányt egy fejét levágta. Kergette hegyen, szakadékokon át, román vizeken, hegyeken át, végül kimerülve a sárkány elpusztult. Ezt egy olyan pásztor mesélte el, aki a Maros teréig legelteti juhait, és Déva környékét is ismeri. A másik változat a román „Zsil szűk völgyéhez kötött hegyi nép szűk látóköre a fellegekbe nyúló havasok közül nemigen hatol ki s Jorgován hőstettét is egészen otthonához köti”. A második történetben jóval több ütközet, üldözés, történik zord hegyek vizek között. A legügyesebb cigány készíti el a kardot, de a fizetéssel Jorgován elmarad, kardjával a mester fejét veszi, nehogy más is csodakard birtokába jusson. (Ez az elem a Közép-Kelet-európai vásári bábjátékokban jól ismert elem, lásd, pl, a bábtáncoltató betlehemes-játékokban a Heródes fejét kardjával leütő ördög mozzanatát – Szacs vay 1987: 162, román játékokban Nagy 2001: 70.)⁴ Elérte a sárkányt, egy fejét levette, a vércseppekből egy-egy vipera támadt, de Jorgován legyőzte, bár a sárkány nem halt meg, elbújva egy barlangba mérges leheletével a kolumbácsi legyeket küldte szét a vidékre. A sziklaroncok a sárkány mézszárszéke körül csontok, innen a hegy neve: Csonthegy (Osele). Jorgovánnak szobrot emeltek Orsován, a nép szabadulásának örömeire, aki az Al-Duna vidékéről jött a nép megmentésére, nem a Maros vidékéről. Mailand Oszkár⁵ tanácsára a gyűjtött anyagot átadta a néprajzi folyóirat számára.

1 Néprajzi munkáit az internetes adattárak nem tartalmazzák, életrajza a Wikipédián olvasható.

2 Egyedül a Magyar Néprajzi Lexikon szól néprajzi kutatásairól. Néprajzi munkásságát Vass Erika mutatta be könyvének irodalomjegyzékében (Vass 2012).

3 Lásd Vass 2012 bibliográfiájában – a nem néprajzi munkásságát az Arcanum adattárban olvashatjuk (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-eletes-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/k-8D2C5/kolumban-samu-olaszteleki-9109E/>; utolsó letöltés: 2019. febr. 28.)

4 „Herodes: Dar nu aveți voi întristare,/ Când vedeți acest paloș/ puternic și mare/ Care poate capul jos/ să vi-l reteze?”

5 Dévai igazgató, a román nyelv tanára, a román folklór gyűjtője és kiadója román és magyar nyelven.

Téglás Gábor 1906-ban publikált tanulmánya egy természeti alakulat köré felépült hiedelem-mondát mutat be (Téglás 1906). A Magulicsán szikláik alatt található feneketlen tó hiedelmei az ott élő sárkányról, amely a tengerszem, Jerzej alján leskelődik, kígyóból *Sárkánnyá* alakulva, itteni nevén *Balaur*ként rettegésben tartja nem csak a pásztorokat, hanem a környék népességét. A hiedelem-mondává kerekedő szöveg a sárkánynak kígyóból történő átváltozása a táj zord alakulataival összekapcsolva jellegzetes monda-kört alakít ki a Magulicsán szikláik alatt, az ott található kígyókövek eredetéről; ezek a kígyók meleg fuvallatainak megfagyott, habos buborékaiból keményednek meg, akár ékszerkövekké is. A megvastagodott kígyóból kialakuló sárkány, farkonyúlványa, hétszeres fejkezdeménye, kettős ormánya, szárnylebenyege révén azzá a szörnyyé válik, amelyet a helyi románság *balaur*-ként ismer és rettegve gondol rá, járván a sziklák alatt, a tengerszem közelében, mert az átváltozás annak mélyén történik. A *balaur* gonosz cselekedetei, legelésző állatok elrablása, emberhús evése, különösen a serdülő fiatalányok húsára vágyik, különösen naplemente után veszélyes arra járni, ha mégis megteszi, hiába fut a *balaur* elől, tüzes leheletével eléri. A *balaur* Téglás Gábor tanulmányában a Salamonárhoz, azaz a magyar Garabonciáshoz hasonlít. A Garabonciás-történetben jelenik meg az *ördög*, aki maga neveli fel a Salamonárokat, mint kis ördögöket. Felnőttként útra kelnek, furfangos eszükkel elfogadtatják magukat a szegény emberekkel, akik enivalót, ruhát adományoznak nekik. Ártalmaik a vihar-keltése, természeti csapások – a magyar hiedelemanyagban is ismert. A kutató egy jégeső kártevéséi után tanúja lehetett a Salamonárt keresőket türelmesen megnyugtató gazda esetének. E hiedelemmonda-kör egy zord természeti képződmény köré épül fel, amelynek genezise a garabonciás kis ördögöket teremtő és felnevelő tevékenységével értelmeződik. Az ördög és sárkány azonos értelmezése itt nyelvileg manifesztálódik, amelyet az ortodox templomok Szt. György ikonjain látható sárkányok egyértelművé tesznek.

Kolumbán Samu 1895-ben a hoszáthiak népszokásairól készített tanulmányt, amely az *Ethnographiában* jelent meg. Bevezető szavaival az eltűnő, a nyelvet már csak törő magyarság kultúrájának megőrzésére gondolva rögzíti gyűjtéseinek a régi szokásvilágot átfogó írását. Az élet ünnepeiből a házassági ütközethez közelíthető lakodalom bemutatás megrajzolja azt a világot, amelyben a hunyad-zarándi református jegyzőkönyvek házassági vitáinak szövegei megíródtak. A születés körüli szokások a gyermek épségét, szépségét biztosítják, így a lopás tárgyának képe megjelenik az újszülött bőrén, anyajegyként. Hogy a *sztrigojok* (boszorkányok) ki ne cseréljék valamiféle *dracu*-vá (ördögfej) vas darabot tesznek az első fűrésztéskor a pólyájába. Hogy az erdők anyja el ne vigye álmát, fürdővizét alkonyat után öntik el. Amint lábra áll a szülőasszony megtartják a keresztelőt, ügyelnek, hogy a pap a keresztelő vizet mind a gyermek fejére öntse, különben felnőtt korára bolond lesz. A halottat az első napon énekekkel veszik körül, másnapján helyezik a koporsóba.

A temetés, halott körüli tevékenységek, kiemelten a gyermekhalott körül, az élet maradványait eltüntetendő a koponya vagy szív átszúrásával biztosítja a közösséget arról, hogy a halott sírjából kikelve nem jár majd haza (Strigoj) a többi családtagok, háziállatok elpusztítására. Az elhalt gyermek testvérei rituális eljárásaikkal kizárják azt, hogy halott testvérük visszajárva vigye őket a túlvilágra.

Ha a haláleset után járvány vagy állatok pusztulása történik, éjjel a sírt kiássák, a holttestet feldarabolják. A sokféle halott körüli babonáknak csak egy kisebb korpusza van meg Rákosdon és Lozsádon – írja a szerző (Kolumbán S. 1895: 119–123). A lakodalom tartotta meg legjobban a régi magyar szokásanyagot, és a magyar nyelvet már

nem beszélő vőfélyek és násznagyok Lozsádon még magyarul mondják a szövegeket (Kolombán S. 1895: 213–214).

Kolombán Samu *Boszorkány-avatás* című, 1901-ben megjelent cikke egy kisfiával árván maradt szegény asszony történetét beszéli el – példaként a szokásos bába-boszorkány hivatásos szerepére Hosdátón. Az éppen ott tartózkodó kuruzsló sátoros cigány-asszony azt ajánlja, hogy az ördögöt szolgájává teheti, ha egy fekete tyúknak pénteki tojását a hóna alatt addig melegíti, míg ki nem kel belőle valami, ami nem csirke lesz, hanem maga az ördög. Ha megszólal és kikérdezi bátran feleljen, akkor végül az ördög az ő szolgája lesz. Másoknak nem szólhat róla, mert elveszíti a szolgáló ördögöt. (Kolombán S. 1901: 289.) Az asszony boszorkány-hírébe keveredett, ártó hatalma miatt az általa rontott asszonyt tovább vitték Vajdahunyadra egy kuruzslóhoz. Ez a Rózsi 7 forintért kiűzte az asszonyból az ördögöt. (Kolombán S. 1901: 285.) „Ilyenképpen a boszorkány-nyá levést azelőtt is próbálták a hosdái asszonyok, de valamennyien rossz eredménnyel, mert utóbb az ördög kínzásaitól valamennyit Rózsi cigánynénak kellett megszabadítani, természetesen mindenkor kijárt neki a 7 forint” – zárja le írását a gyűjtő Kolombán Samu.

1904-ben az *Ethnographia* oldalain olvashatjuk Kolombán Samu dévai csángókról szóló cikkét, amely kutatásainak kedves közegében, a székely csángók babonás hiedelmeit mutatja be. Bevezetőjében azonosul a csángók érzelmeivel, akik magukat egyszerűen csiki székelyeknek tartják (Kolombán S. 1904). Babonáik bemutatásával indítja dolgozatát a szerző, *boszorkány* van, rendesen olyan vénasszony, akinek „tudóstanultsága” van. Egymással szolidárisak, tudtán kívül elvisznek bárkit, akire haragszanak megcsúfolják, éjszaka vérét szívják, pogácsát gyúrnak belőle, ettől kapják rendkívüli erejüket, hatalma olyan nagy, hogy csak rendkívül tanultak győzhetik le. Meg tudja a tehenet rontani, tejét elvenni. A *tudósok* olyan emberek, akik a boszorkányok *szépasszonyok* hatalmát megtörik. Tudnak jövendőt mondani, a *garabonciásokkal* békésen megvannak, ők a fellegekben járnak és megbüntetik az embereket, az időt elrontják, jeget, vihart okoznak. A tátosok bármely embernek családjában szülehetnek, hat hetes korában átváltozhatnak hallá, galambbá, búzagalásszá, ha anyja elmondja, visszaváltozik és meghal. Hiszik a *hazajáró lelket*, nagyszámú hiedelem fűződik *nagypéntek napjához*, folyóvízben fürdés, egészséget biztosít, napra terített ruha elűzi a molyokat, borjú születését követő három napban semmit sem szabad kiadni a háztól, ellenkező esetben a boszorkány elviszi a tehenet. Holdtölte, napkelte agrár rítusokkal gazdag, a halálbagoly/madártátos hangja a halált jelzi.

Györffy István 1935-ben tette közzé (Györffy 1935: 80–84) a Hunyad megyei Hortobágyi György, jómódú birtokos gazdasági naplójának, mindenek közt könyvének a látomásokat és kuruzslásokat tartalmazó szövegeit. Bár a kézirat román, cirill betűs szövegeket is tartalmazott, Györffy csak a magyar szöveget tette közzé a „művelt”, latinul és románul is tudó szerző 254 oldalnyi naplójából.

A két látomás Hunyad városában Rákosd⁶ és Brekszó irányában tűnt fel, (1689 és 1740–1759) keleties, (törökös) jellege egy teve-karaván⁷ és gyalogosok menetével,

6 „A rákosdi férfiak feladata a vajdahunyadi vár védelme volt. [...] Rákosdról el lehetett látni Petrosényig, ahonnan füstjelekkel adták hírül, ha ellenség tört be”. A református közösség Rákosdon megtartotta szerepét, presztízsét napjainkig. (Vass 2012: 242–243.)

7 A török háborúk idején nagy számban jutottak el tevék magyar területre, amikor az anatóliai török hadsereg lépett az ország területére, akiknek odahaza Kis-Ázsiában ez volt az egyik fő máhás állatuk (forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Teve>).

a menet élén díszes karszékben ülő alakkal, közepén egy város képével; a székben ülő felé oroslán halad, majd a székben ülő ember sassá változik – egyértelműen mutatja a táj történelmi emlékeinek erejét.

A 123 kuruzslás szöveg többsége állat és ember betegségei elleni rítusok és szövegek nagyszerű gyűjteménye. „Ördögi” szereplője e forrásanyagnak a *boszorkány*. A 187. pontban tanácsot adnak, hogy mit tegyenek, ha „a boszorkányok az Teheneket meg vesztik és a tejben kárt tesznek”. A tehén vizeletét csizmába fogják, füstre kötik, így a boszorkány nem vizelehet, megdagad. A „boszorkánnénak” nem kell kiadni semmit, akkor kénytelen eljönni és megkövetni a gazdát. „Ha valami gyanud van Boszorkányra, az mely széken ül, az alá tégyed a Seprüt és fel nem kelhet míg ott lesz.” A 218. pont „Boszorkányok ellen”, ebben, ha embert „veg vesznek” akkor hajnalban vegye le az ingét, és „rettenetesképpen” verje, korbácsolja, kiáltsa, hogy jövel, jövel – a fájdalom a boszorkányt éri, és végül előjön. A 273. pontban a Szent János gyökerének hasznai között szerepel, hogy aki ezt mindig magánál tartja „semmi boszorkányságtól ne féljen” és aki a boszorkányembert meg akarja ismerni, tegye az ünnepi abrosz alá a gyökér egy darabját, az „ember ettől elhalványul” és „ki kell mennie.” A 293. pont szerint „A Krumpuc olaj haszna”, hogy az ördögi szer elúzi a betegségeket.

TÁRGYAKRÓL A KUTATOTT TÁJBAN

A *Néprajzi Múzeum gyűjteményei* című kötet (Fejős főszerk. 2000) földrajzi-név mutatójában Vajdahunyad nem szerepel. Déváról, Szabó Imre 9 db betlehemes tárgyat 1899–1905 között szerzeményezett (Szűcs 2000: 364), Kolombán Samu szintén a Szokás- és játékgyűjteménybe Hunyad megye néhány településéről 25 db hímestojást (Itsz. 42114–42138) ajándékozott a múzeumnak (Szűcs 2000: 364–365). Szintén a Szokás gyűjteményben őrzik a Schmidt Tibold által gyűjtött turkát és két csillagot (Itsz. 84488, 84487). Itt őriznek 2 gyermekjátékot, 17 szokástárgyat és 11 tojást, összesen 30 tárgyat (Szűcs 2000: 397). A folklór gyűjtemények között az Egyházi Gyűjteményben kiemelten szép kollekción ismerünk, az 1885-ös Országos Kiállításban a Hunyad megyei házban cseh-osztrák üvegekép (Sandl-Buchers műhely!) volt látható, 1896-ban a Millenniumi Kiállítás Hunyad megyei román házában 9 üvegekép (Itsz. 64.101.1.–64.101.9.) díszítette a szobát (Szacs vay 1996a, 1996b). A múzeumban a gazdálkodás, és életmód néprajzi tárgyai Hát-szegről két vadászati tárgy 1872-ből, a bécsi világkiállítás tárgyai, két szarvasagancs lőportartó Xantus János gyűjtése (Itsz.15136–15037) (Fejős főszerk. 2000: 99).

Marossolymos, Kéménd, Nagyrápcold, Rákosd, Bajesd, Algyógy, Lozsád a múzeumi kiadvány a földrajzi-név mutatójában nem található falvak.

Hunyad megyénél azonban sok, fálvanként nem regisztrált gazdálkodás tárgyat találhatóunk. Pásztor-művészeti tárgyak 1894-ben kerülnek a múzeumba, a Földművelés gyűjteményben Hunyad megye 23 román tárgyat az 1856-os munkaeszköz kiállításban láthatták (Szuhay 2000: 51–52, Sáfrány 2000: 72, 77, 95), Beluleszko Sándor és Schmidt Tibold 1909-ben Hunyad megyéből csanakokat (Itsz. 79592–79593) kés- és villatokokat (Itsz.79560,79601–79603), fabotot (Itsz. 2438) karikásostort (Itsz. 2456,) (Fejős főszerk. 2000: 51–75) hoztak; az Állattartás-pásztorművészet gyűjteményben Hunyad megyéből 38 tárgy ismert. Az Építkezés gyűjteményben 6 Hunyad-megyei tárgy található, a Bútor

és világítás gyűjteményben 24 tárgyat őriznek (Fejős főszerk. 2000: 167–191, 149–167). A Kerámia gyűjteménybe Szedlárikné műkereskedő által 1885-re 50. db. egyszerű, egyszerű vagy mázatlan hunyadi edény kerül (Csupor 2000: 269). Rékai Miklós a Táplálkozás gyűjteményben 25 Hunyad megyei tárgyat mutat be, a Mesterség gyűjteményben egy Szedlárikné által ajándékozott sulyok található (Rékai 2000: 315, Gráfik 2000: 325). A Textilgyűjteményben Szedlarik Istvánné az 1873-as Bécsi Világkiállításához több lakástextilt és öltözetet adományozott (ltsz. 2404–2486), 84 textíliát jelentett Hunyad megyéből (Katona 2000: 191–261). A történeti Magyarország néprajzi tárgyai Hunyad megyéből a Néprajzi Múzeum legkorábbi anyagát prezentálják: mintegy 320 körüli tárgy; e jelentős tárgyi korpuszt az 1873-as Bécsi Világkiállítás, az 1885-ös Országos Kiállítás és az 1896-os Millenniumi Kiállításban bemutatott „hunyadi román ház” be rendezése magyarázza, a korszakban nem etnikai, hanem egy tágabb birodalmi, állami nemzettudat állt az identitások hátterében (Szacsavay 1996b).

A Kéziratgyűjteményben 33 tétel Hunyad megyei, a Rajz-, festmény- és metszetgyűjteményben Hunyad megyei faragásokról készült rajzokat őriznek kb. 100 tétel, a Fényképgyűjteményben őrzik Bátky 1903-as gyűjtőútján készült felvételeit. A Diapozitív gyűjteményben 100 körüli képet őriznek Hunyad megyéből. Vikár Béla gyűjtött népzenei anyagot Brassó és Hunyad megyében, Lajtha László románok, szerbek, bolgárok zeneanyagát rögzítette. (Fejős főszerk. 2000: 610–813).

A Hunyad megyét bemutató múzeumi tárgyak jelentős csoportja tehát folklór, szokástárgyak, mint karácsonyi betlehemezés, kecskealakoskodás, a csillagok, karácsonyi, farsangi, lakodalmi szokások tartozéka lehet, húsvét ünnepéhez kötődnek a hímestojások, és a román népi vallásosság üvegikonjainak kiemelt szerepe volt az ortodox ünnepek megtartásában. Füzemikolai Krisztus megkeresztelése (ltsz. 64.106.2.) ikon, szimmetrikus hármasszerkezet, középen áll Krisztus, jobbán Szent János, keze Krisztus fején, balján az angyal kezeiben fehér kendőt tart. A kép csúcsán a Szentlélek galamb; Theofania ünnepéhez, Úrnaphoz kötődő kép Vizkereszt után Krisztus megkeresztelésével lezárul a karácsonyi idő. A keleti egyház kiemelkedő ünnepe, a vízszentelés és a keresztelés alkalma. (Szacsavay 1996a: 29). Az 1880-as évekből, talán az 1885-ös kiállítás képe lehet. A görögkeleti egyház ünnepi rendjében a húsvét és a feltámadás jelenti a szakrális tetőpontot, a Krisztus feltámadása üvegikon; ugyanilyen kép kerülhetett az 1896-os kiállítás hunyadi házába is: a füzemikolai üvegkép (ltsz. 64.106.3) a húsvéti ortodox ünnep kiemelkedő képe. Áttekintve a múzeumi képegyüttest meglepő, hogy az 1880-as évek és az 1890-es évek képkultusza azonos lehetett, két azonos ikonográfiai változatban gyűjtöttek, ez a tény igazolja a táj román családi szentképkultuszának szokásos rendjét. A húsvéti ünnepben Nagycsütörtök Utolsó vacsora eseménye kiemelkedő – az Eucharistia alapításának ünnep napja. Az 1880-as évek Szentháromság (ltsz. 22632), Angyali üdvözlés (ltsz. 22631), Fájdalmas Istenanya (ltsz. 22628), Szent Konstantin és Szent Heléna két képe (ltsz. 22636, ltsz. 22634), Szent Márton (ltsz. 2447) – ez utóbbi Sandl-Buchers műhely nyugati típusú képe, eredetileg római katolikus kultusz középeurópai, nyugati képe. Az 1890-es évek gyűjtéséből egy Deesis ábrázolás a bizánci templomok közlépő nagy ikonját, vagy képsorát idézi a Közvetítő Krisztus (ltsz. 64.306.1). A Szentháromság ikon (ltsz. 64.106.6) keleti megfogalmazású, a Segítő Mária képe Sandl-Buchers műhely nyugati, római katolikus tárgya (ltsz. 64.106.9). Madonna, ikon, Felsőszálláspatak (ltsz. 64.106.4.), az Ábrahám vendégei, Felsőszálláspatak (ltsz. 64.106.7.) – az ikon a megingat-hatatlan keresztény hit előképe és egyben tipológiailag Krisztusé is, a bizánci művészetben dicsfényvel ábrázolják.

A múzeumban őrzött, a gazdálkodást érintő tárgyak értelmezik a táj sajátos kultúráját, amely a geográfiai viszonyok és a gazdálkodás etnikus megoszlását mutatják. A havasok pásztorainak művészeti tárgyai, vadászati tárgyak, 23 munkaeszköz a helyi építészet tárgyai, a bútorok a 19–20. századi kiállításokban láttatták a hunyadi falusi kultúra jellegzetes világát.

A NÉPI KULTÚRA ELHALVÁNYULÓ KÉPEI: 2012

Az ördög jelenlétét, jelenéseit, értelmezéseit a 17–18. században bemutató iratok származáshelyeit a jelenben is áttekinthetjük Vass Erika Hunyad megye néprajzi, történeti összefoglaló munkájában. Módszertana megfelel a Hofer Tamás szerinti követelménynek: az adatok a szóbeliségből, interjúkkal keletkeznek (Hofer 2009: 223–289).

Vajdahunnyadról két irat is említi az ördögöt. Az 1650-ben és 1714-ben keltezett zsinati végzésekből az ördög és a test által megvesztegetett asszony, és ördögi gyűlöléssel egymást gyötrő házaspár esete. A város történetében ez az időszak a viharos felekezeti viszonyokkal is hanyatló képet mutatnak. Csak az 1770-es években indul meg a békés helyreállítása katolikus templomnak, kolostornak, református templomnak. A város hanyatlása a 19. század közepén súlyossá vált. Az iparosodás a század végére átalakította az élet-menetét, egyre többen költöztek be munkát vállalva. A szocializmus gyáripara összeomlott, a város elöregedett. Református lakosságának nagy része nem idevaló, a bemutatott interjú alanyai Szilágyságból vándoroltak ide, a régi szokásokból a karácsonyi kántálást megtartották. 15–20-an énekelve mentek a lakótelepi házak folyosóin, „Csak barátokhoz mentünk”. Egy másik interjú-alany szülei Nyírségből kerültek a városba, nem tud jól, gyermekeik már nem is tudnak magyarul. Vajdahunyd magyar református (vallás-)néprajza átalakult és eltűnően van. (Vass 2012: 213–216).

Déva város négy iratban tartalmazott ördögi jelöléseket, boszorkányt és kuruzslást, ördög iskoláját, varázslók felkeresését, paráznságot, rontást és varázslást, 1692, 1698, 1699. október és 1699 decemberében. Déva Vajdahunydtól messze A mindenkorai vajda fennhatósága alatt állt, északon a Maros mentén magyar jellegével eltérő kulturális képet mutat. Déva megyeközpont volt mezőváros, lelkésze a 16. században püspökként szolgált. Bolgár, román és magyar lakossága élt együtt, itt látott napvilágot az első román Biblia fordítás (1582).⁸ 1691-ben a Habsburg birodalom bekebelezte az Erdélyi Fejedelemséget megkezdődött az erőszakos rekatolizáció. Ebben az időben keletkeztek a zsinati iratok. A 19. század végén római katolikus bukovinai székelyek költöztek ide, kb. 600 fő. Az etnikai változások mégis a beköltöző románság javára történtek. Ma a református gyülekezetnek legfeljebb 1%-a magyar, 11 felekezet él itt együtt. Az interjúk zaklatott etnikai és felekezeti viszonyokban, félig városi telepi gazdálkodó, majd lakótelepi éltmódot folytató családok történetei, gyermekeik már alig tudnak magyarul. (Vass 2012: 97–100).

Marosolymos falu zsinati végzése 1692-ben éppen abban az időben keletkezett, amikor a község anyaegyházából leányegyházzá süllyedt. 1863-ban a gyülekezet 47 tagot

8 Ósz Sándor Előd kutatásai tárták fel a román reformáció történetét (Ósz 2010: 111–131).

számlált, 1910-ben 1290 lakosa közül 44 volt református, 2002-ben 1177 lakosából 13. 2010-ben a kutató már csak a sírhelyeket láthatta (Vass 2012: 160).

Kéménd, 1705. július: valaha kisenemesi falu volt, 1784-ben a felkelők templomrombolása, hívek legyilkolása, a lakosság elmenekülése, után a nemesi, uradalmi helyzet romlásával a reformátusok száma csökken, a 19. században a birtokosok román házasságkötései is mutatják a református népesség fogyását. Az interjúhoz az utolsó magyar családdal román tolmácsra volt szükség: család- és rokonság bemutatás történik. A felekezeti és etnikai identitás nyomait mutatja be Vass Erika, „népéleti kép” nem jelenik meg (Vass 2012 : 125–126).

Nagyrapolt, 1710. március, a zsinat a Szent Társaság nevében megbékélésre szólítja fel az „ördögi gyűlölségből” két lelkészt Váralljai Istvánt és Jenei Sámuel. A 17. századtól érdemes egyháza van főnemesi családok pártfogásával, a 18. századra azonban a település már román többségű. 1901-ben még négy településsel 168 fős gyülekezete volt. 1953 óta nincs saját papja. 1960-ban kiégett a templom és az iskola, ez utóbbit le is bontják, eltűnik a templomi ülésrend, 2002-ben 925 főből 11 vallotta magát magyarnak, de csak 5 volt magyar anyanyelvű. Az interjú a családtörténetben láttatja románosodás lépéseit, törekvést a házasság révén megtartani magyar identitásukat, „A népszokások terén sokféle hasonlóság fedezhető fel”- románok és magyarok évszázada élnek együtt. (Vass 2012: 166–168).

Hátszeg, 1712. március: Központi szerepet tölt be a tájban, az Al-Duna felőli népmozgalmak vidéke, a 13. századtól románok népesítik be a vidéket. A zsinati iratban az erőszakkal férjhez adott asszony ördögi gyűlöletet érez férje iránt, elhagyta, ami miatt veréssel erőszakolták a visszatérést, de inkább a halált választja. A Szent Generális elhalasztja a végzést, mindkét felet bizonyításra szólítja fel. Ez az asszony paráznaságát igazolja, aki hitese férjét elhagyta, így a válást kimondják (Buzogány–Ősz 2007: 116–117). 2010-ben 52 fős a gyülekezet, további három faluban még öt fő tartozik hozzá. A történelmi fordulók után az 1850-es évektől hanyatlak a gyülekezet, legnagyobb mértékben itt vész el a református népesség. Az interjú egy már onnan elköltözött család történetét mutatja be, hányatott életük, felekezeti váltásaik, városi munkás és értelmiségi pályák egy, a tájtól elszakadt kultúrát mutatnak.

Rákosd és Lozsád azok a kiemelt helységek, amelyeket külön fejezetben, mint két eltérő sorsot mutat be Vass Erika. Mindkét helység zsinati irataiban ismertek ördög- említések.

Rákosd, 1712. november: A külső erőszakkal megvalósított házasságot a feleség nem fogadja el, ördögi gyűlöléssel száll szembe férjével, a békítő igyekezetnek ellenáll, öngyilkossággal fenyeget, elválásukat végül jóváhagyják (Buzogány–Ősz 2007: 120, Vass 2014). Rákosd Batizán Attila lelkész munkássága révén fellendülő gyülekezeti életet, divatos rendezvények révén a közösség magyar és református identitását, kiemelkedő mértékét mutatja. Kós Károly mutatta be nemzeti szerkezetének előzményeit, történelmi szerepeit, története jelentős korábbi kutatásokból vált ismertté (Makkai László, Péntek János, Kós Károly). Stratégiai szerepe a védelemben jelentős volt, folklór szövegek őrzik ennek legendás emlékeit. 1851-ig volt a határőrizet helysége, ezt követően földművelésből, állattartásból éltek lakói. A 20. századtól a vajdahunyadi vasgyár, a téveszesítés, majd a rendszerváltás alakítja át az életformát, ekkortól vált jelentőssé a lelkész közösséget megtartó missziós tevékenysége. Vass Erika kutatása Rákosd református gyülekezetéről – amely a „megye legnagyobb református faluközössége” – külön publikációban is megjelent 2014-ben (Vass 2014: 183–202).

Lozsád, 1718. március. Zártsága egyházának kiemelkedő működése konzerválta kultúráját, amely a középkori kisnemesi falu életének folyamatosságát jelentette (Vass 2012: 223). „...magát feslett erkölcsével megmocskolván, [...] adta magát olly személyekhez és ördög munkásaihoz akikkel az Istennek törvényét, házassági szent kötelességét megfertőzte [...]. Mert bővös-bájos boszorkányokhoz és az ördög munkájához folyamodott. (Buzogány–Ősz 2007: 161.) A zsinati ítélet kemény szavakkal vádolja, lelki paráznává lett az ördöghöz és boszorkányokhoz fordulásáért és „világi parázna mert vétett és megrontotta az Istennek kiadott törvényét.” Szacsali Annát férjétől elválasztják a magistratus kezébe adják. A falu történeti tudata a 19. század végéig erősen fennmaradt, átörökítették nemzeti tudatukat, Kolumbán Samu gyűjtései eredetmondáikat, szokásaikat még a 20. század elején felgyűjthette, templomi élete kiemelkedett a környék református gyülekezetei közül. Vass Erika az egyházközség 1926-os anyakönyve szerint írja „ez a falu volt valaha a környék legnagyobb és leggazdagabb települése, ám nem sokkal az új országhatárok meghúzása után, 1926-ban összevonták a szomszédos román településekkel, és a központot áthelyezték Martinesdre (Vass 2012 : 223–239, 227). 2002-ben 252 lakosból 131 vallotta magát magyarnak, elhagyatottságot mutató faluképe, magyar értelmiség nélkül maradt, a lelkész öt faluban szolgál. Egykori jelentőségét, hogy a 20. századig ez volt a környék egyetlen magyar többségű települése mára elvesztette. Elszigetelődése a fejlődés elemeinek elmaradásával értelmezhető, lényegében ezért konzerválódott „fizikai” életük. Az interjúk élesen mutatják a konszolidált falu leépülését, elrománosodását, bár még a 20. században sikeres házasságkötések, betelepült magyar társak gazdagabb életformákat mutatnak. A jelenben gazdálkodók kísérletei az európai piacokra jutással sikertelenek, az elvárások magasak. Művészeti, kulturális múltját templomának szász mester által festett mennyezetkazettái igazolják, melyeket a Néprajzi Múzeumban őriznek, a 20. század elején készült fényképek karakteres viseletet, mindennapokat és ünnepeket mutatnak.

Algyógy, 1717. október: „Velem együttlakni nem akar, rossz, feslett erkölcsű [...] idegen emberekkel való csókolódása, [...] a rác milícia táborába jár, ördöggel cimborálódott, hogy gyermeke ne legyen, [...] hamisan esküd, soha nem szeretett...” A férj vádja a bujálkodás, amelyet kiegészít a bába-boszorkány segítsége a gyerek nélküli állapothoz, a vádlott felszólalása értelmében halasztódik a döntés (Buzogány–Ősz 2007:159–160). Mostoha történelme, romlása 1848 után indul, a román felkeléssel. Kun Kocsárd, és a Kun család támogatásával tudta a falu a történelmi buktatókat átvészelni. Egykori négykaréjos templomát, hogy megtarthassák átépítették, a teremtemplomot Debreceni László tervei szerint újjáépítették. A kutató interjú alánya a Székelyföldről került a faluba, ekkor még 9-10 magyar család élt ott, ma már csak két, vegyes házasságú családról tudunk. Életüket a félig magyar, félig román családban a temetések, templomozás szokásainak bemutatásával a jelen eltűnő magyar világát, kultúráját láttatja (Vass 2012: 74–77).

Zárásként idézzük Samorjai Jánost; református egyházi rendtartásában 1636-ban Sára bibliai példájával mutatta meg, hogyan bünteti Isten a paráznaság, házasságtörés bűneit: „hét férjei megölettek az ördögtől, a megzabolázhatatlan testi kívánságért.” Az ördögök a 17. századi református prédikátor szerint az Isten alá rendelten működtek (Szacsay 2002: 81).

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Bahtyin, Mihail
2002 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bitskey István
1978 *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Budapest.
- Burke, Peter
1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd (összeáll.)
2003 *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere I. 1656–1807*. Algyógy-Háró. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.
2005 *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere II. 1686–1807*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.
2007a *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere III. 1686–1807. Marosnémeti–Zejkfalva*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 2/3.) Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.
2007b *A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései 1686–1718, 1810–1815*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 4.) Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.
- Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd
2007 *Felekezet- és etnikumközi kapcsolatok a 17–18. századi Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében*. In: Uők (szerk.): *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere III. 1686–1807. Marosnémeti–Zejkfalva*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 2/3.) Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 5–57.
- CLARK, Stuart
1999 *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*. Oxford University Press, Oxford.
- Csupor István
2000 *Kerámiagyűjtemény*. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 261–299.
- Fejér Gábor
2000 *Bútor- és világítóeszköz gyűjtemény*. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 167–191.
- Fejős Zoltán (főszerk.)
2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Frazon Zsófia
2003 *Órdögi kapcsolatok*. In: Pócs Éva (szerk.): *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. L'Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék, Budapest, 209–234.
- Gráfik Imre
2000 *Mesterséggyűjtemény*. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 325–359.
- Györfly István
1935 *Hunyadmegyei látomások és kuruzslások a XVII–XVIII. századból*. *Ethnographia* XLVI. 80–88.
- Hofer Tamás
2009 *Modernizáció és a „népi kultúra” modelljei*. In: Uő: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. MTA Néprajzi Kutató Intézet – PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Budapest, 223–235.
- Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.)
2019 *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Juhász István
1940 *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár.

Katona Edit

2000 Textil- és viseletgyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 191–261.

Kolumbán Samu

1894 Lozsád és népe. *Ethnographia* V. 238–254, 326–336.

1895 A hosdathiak népszokásai. *Ethnographia*. VI. 119–123, 213–219.

1901 Boszorkány-avatás (Hunyad megyei Hosdátton). *Ethnographia* XII. 279 – 281.

1904 Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. *Ethnographia* XV. 35–42.

Komáromi Tünde

2010 Bűneink, avagy rontás miatt szenvedünk? Exorcizmus a Szentháromság Szergij kolostorban. In: Pócs Éva (szerk.): *Mágikus és szakrális medicina. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest, 203–229.

Kósa László

1991 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 12.) Debrecen.

Kósa László – Filep Antal

1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mailand Oszkár

1883–1884 Mythosi elemek a román népköltészetben In: Kun Róbert (szerk.): *Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1883–1884*. Arad, 76–79.

Nagy István

2001 *Hopp Istók, jó estét... Szatmári betlehemesek*. (Kriza könyvek, 4.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Ősz Sándor Előd

2010 Auswirkungen des Helvetischen Bekenntnisses auf die Rumänen im Siebenbürgischen Komitat Hunyad-Zaránd in der Früher Neuzeit In: Fata, Márta – Schindling, Anton (hrsg.): *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Aschendorf Verlag, Münster, 111–139.

Pócs Éva

1988 Sárkányok, ördögök és szövetségeseik a délszláv-magyar kapcsolatok tükrében. *Folklor és Tradíció* VII. 145–170.

Rékai Miklós

2000 Táplálkozásgyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 299–317.

Samorjai János

1636 *Az helvetiai valláson levő ecclesiáknak egyházi ceremoniajokról és rendtartásokról való könyvetske. Az együgyűeknek rövid tanításokra köz akarattól irattatott*. Samorjai János Halászi Prédikátor által Lőcsén nyomtatta Brever Lőrintz, 1636.

Sáfrány Zsuzsa

2000 Állattartás-pásztorművészet gyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 75–97.

Szabó Imre

1906a Dévai csángó-székely keresztelők és lakodalom. *Néprajzi Értesítő* VII. 1–10.

1906b Farsang és húsvét a dévai csángótelepen. *Néprajzi Értesítő*, VII. 90–94.

Szabó Zoltán, G.

2000 Építkezés-gyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 149–167.

Szacsvay Éva

1987 *Bábtáncoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. (Néprajzi Tanulmányok.) Akadémia Kiadó, Budapest.

1996a Üvegképek. (Catalogi Musei Ethnographie.) Néprajzi Múzeum, Budapest.

1996b A nemzetiségek a Milleniumi Kiállításon. In: Eperjessy Ernő (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, román nemzetiség néprajzából*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 222–243.

- 2002 Az ördögűzés református szabályozása 1636-ban (I.). In: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.): *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből*. Budapest–Szeged, 79–93.
- Szuhay Péter
2000 Földművelés-gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 51–75.
- Szűcs Alexandra
2000 Szokás- és játékgyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 359–403.
- Tánczos Vilmos
2005 Hol lakik az ördög? *Korunk* XVI. (5) 62–70.
2007 *Szimbolikus formák a folklórban*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Téglás Gábor
1897 A „Jorgován monda” két változata a Román-Zsil és Magyar-Cserna vidékén. *Ethnographia* VIII. 202–204.
1906 Egy hunyadmegyei tengerszemhez fűződő néphiedelmek. *Ethnographia* XVII. 356–360.
1914 Hunyad megye ősi magyarsága. *Ethnographia* XXV. 208–217.
- Vajda András
2019 Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–29.
- Varga E. Árpád
2009 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850–2002 között. (Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdelyerd2002/hdfel02.pdf>; utolsó letöltés 2011. aug. 4.)
- Vass Erika
2012 *A Hunyad megyei református szórványmagyarság*. (Skanzen Könyvek.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.
2014 *A Hunyad megyei Rákosd református gyülekezete* In: Limbacher Gábor – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): *Vallási kultúra és életmód a Kárpát medencében 9*. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 183 – 202.
- Voigt Vilmos
1978 Szempontok a magyar folklór akkulturáció vizsgálatához. *Ethnographia* LXXXIX. (4) 604–631.

DIAVOLII REFORMAȚILOR DIN JUDEȚUL HUNEDOARA ÎN SECOLELE XVII–XXI

Cercetarea folclorică a județului Hunedoara este posibilă cu ajutorul proceselor verbale ale ședințelor sinodului din secolele XVII–XVIII și începutul secolului XIX, sinod care reprezenta ordinul nobil al pastorelor reformați, care prezintă acțiunile diavolului „implicat” în procese, prezența sa în perioadele sau clipele de nădejde din viața preoților. Studiul de față urmărește schimbarea credinței populare în diavol din epoca modernă timpurie până astăzi în această regiune ce își pierde cultura maghiară. Mare parte din procese conțin dezbaterile conjugale ale preoților, respectiv străduința angajaților bisericii, a preotului, cantorului, administratorului de a proteja viața morală a enoriașilor, dar și de a-și consolida propriul rol. Citatele prezentate despre diavoli, vrăjitorie și așa mai departe se încadrează în cercetările folcloristice timpurii din regiune, în cercetările actuale despre mitologia populară, dar se leagă și de rezultatele cercetărilor estice, balcanice, respectiv de chestiunea contactelor culturale.

DEVILS OF THE CALVINISTS FROM HUNEDOARA COUNTY IN THE 17TH–21ST CENTURIES

The folkloristic study of Hunedoara County is enabled by the protocols from the 17th–18th and from the beginning of 19th century synod of noble order of pastors' which present the „role playing” devils in the court trial, as the diabolic worker in the acute life crisis of the pastors. The study attempts to present the changes of devil-beliefs from the early modern period to the present time in a setup where Hungarian culture fades. The two-third part of court trial contains the matrimonial disputes, the descriptions of the efforts of the church personnel to preserve the morality in people's life and to reinforce their position. The introduced quotations about devil, witchcraft, sorcery, hex etc. may be connected to the early folkloristic research and to the actual studies of the passing beliefs, to the Balkanic/Eastern research results, and the question of cultural contacts.

